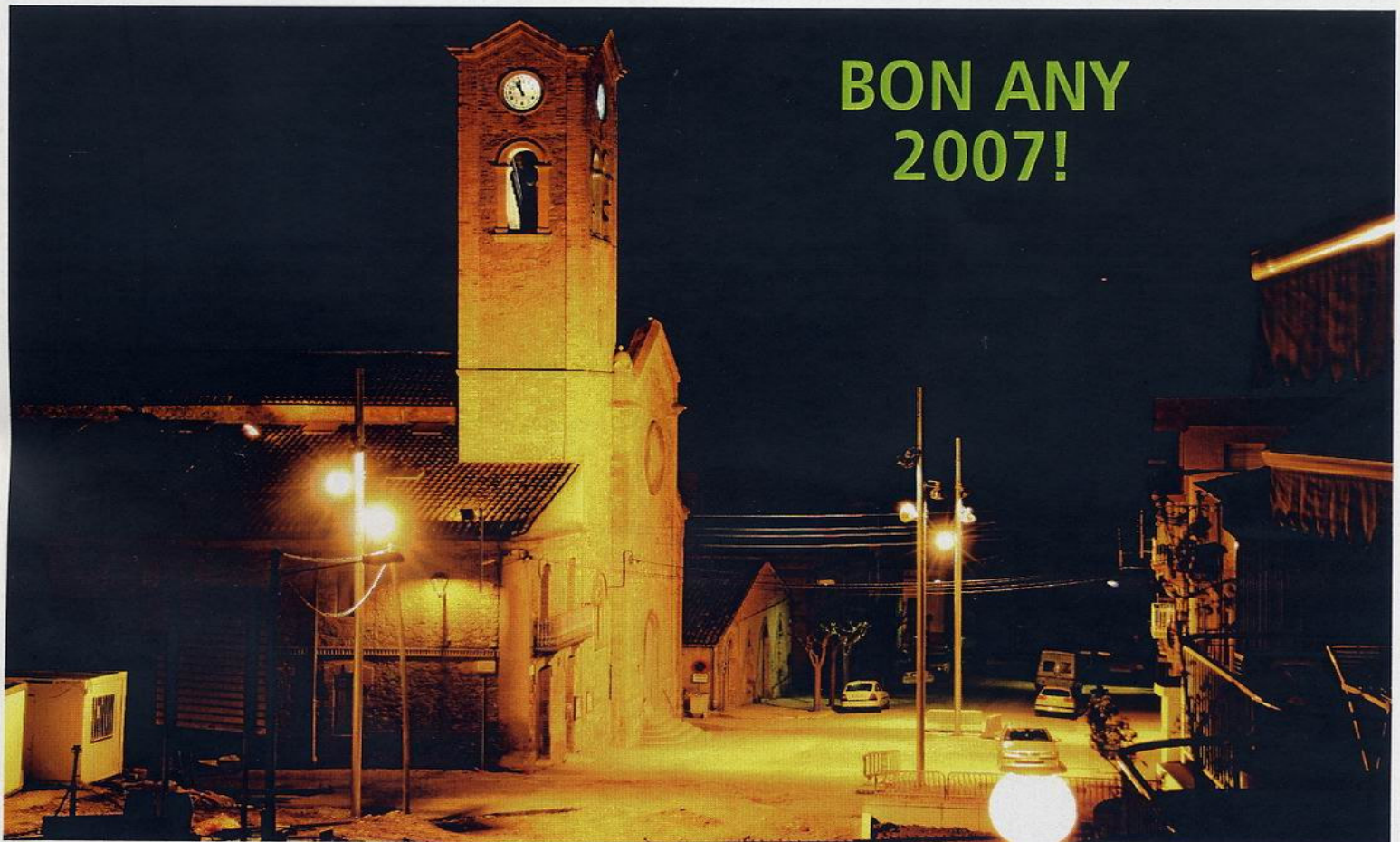

el poble

BUTLLETÍ INFORMATIU

AJUNTAMENT DE CALLÚS

BON ANY 2007!

SUMARI

EDITORIAL			
Per a tothom.....	2		
NOTÍCIES DE L'AJUNTAMENT			
La seguretat, una prioritat.....	3		
Balanç provisional de la recollida de matèria orgànica.....	4		
Disculpes pels retards i les molèsties de les obres.....	4		
Habitatge per a tothom.....	5		
La via del ferrocarril. Més que una barrera, una oportunitat.....	6		
Millores a l'entorn del vagó.....	7		
Conveni per al trasllat de l'activitat Santasusana SA.....	7		
Millores dels serveis urbans: enllumenat i gas natural.....	8		
		Amb l'arribada de l'hivern, el passeig estrena cara nova.....	8
		Rentada de cara a la cuina de l'escola.....	8
		Centre residencial per a la gent gran, un repte per al Consorci.....	9
		Canvis de sentit de circulació.....	10
		Pla d'equipaments municipals.....	10
		Les festes de tardor inauguren la remodelació del Casal.....	10
		Un any més, el Fecinema a Callús.....	11
		Callús obert, cada mes, més.....	11
		Festes de Nadal.....	13
		Reduir la colònia de coloms.....	13
		Elaboració del PRAM.....	14
		Neix l'aula socioeducativa.....	14
		L'escola de música, un gran èxit.....	14
		Recollida de voluminosos.....	14
		ENTITATS	
		AMPA CEIP Joventut.....	15
		Casal de Jubilats de Callús.....	15
		CEIP Joventut.....	15
		Coral Romança.....	17
		Esplai Cercamon.....	17
		Fundació Aplicació.....	17
		Parròquia de Sant Sadurn de Callús.....	18
		EL MIRADOR CULTURAL	
		L'origen del nom de Callús.....	19
		La recerca arqueològica al Castell de Godmar, Callús.....	19
		Treball de recerca.....	24
		EL CALLÚS D'ABANS.....	28

L'ORIGEN DEL NOM DE CALLÚS

Albert Fàbrega

Encara que en els documents més antics el castell de Callús era anomenat el Castell de Godmar o el Castellet, és evident que aquests noms no són els que van donar lloc al nom de Callús. És més tard quan trobem la forma més coneguda, Castro Lucio, que és la que donarà origen al nom actual del poble.

Tot i que en una data tan matinerana com l'any 1268 trobem el nom escrit en la forma Castlús, la clau per a l'etimologia de Callús ens la dóna un document del 17 d'abril de 1279, quan Berenguer de Torres, ciutadà de Manresa, estableix a Guilleuma de Vallvert i a la seva filla Cília el mas de la Tosa, que està situat al costat del Castrum Lucidum: "Bg. de Turribus civis Minorise per me et meos dono et stabilio tibi Guilelme filie P. de Valle Viridi et Cilie filie tue totum mansum meum de la Tosa quem habeo apud Castrum Lucidum".

L'adjectiu llatí *lucidus -a -um* significa lúcid, clar o lluent. De manera que Castrum Lucidum podria traduir-se per Castell Clar, o, encara millor, per Castellclar, de forma semblant a un topònim corrent a Catalunya -fins i tot a prop de Callús com és Vilaclara.

La indicació de la qualitat d'un castell era un fet relativament freqüent en l'alta edat mitjana. Alguns dels noms que trobem sovint a Catalunya són el de Castro Pulcro, actual Castellbell, Castrum Bello Loco, l'actual Bell-lloc, o, en un sentit una mica diferent el Castrum Scisi o Castro Taliato, actual Castelltallat.

D'aquest Castro Lucido va sorgir ben aviat la forma medieval més freqüent: Castro Lucio. Aquesta forma la trobem en diversos documents. Així, per exemple, l'any 1281. Els anys 1281, 1316, 1352 i 1362 el trobem escrit en la forma Castrolucio.

L'any 1281 trobem la curiosa forma Castroluz i l'any 1282 ja tenim la forma abreujada Castluz, que donarà lloc a la versió catalana moderna del nom.

La seva catalanització va adoptar la forma Castluz o Castluç. D'aquí va passar a Castllús i finalment a Callús o Catllús. El 21 d'abril de 1531, trobem el nom per primera vegada escrit amb la grafia actual: Callús. Aquesta és la forma que predominarà en els documents a partir de llavors, tot i que en el segle XVIII trobem a vegades la grafia Catllús.

En resum, Callús és el Castellclar i, probablement, el fet que ben aviat es perdés el significat originari del nom és el que va fer que aquest adoptés una varietat tan gran de formes en la documentació escrita i, segurament, també en la llengua oral.

LA RECERCA ARQUEOLÒGICA AL CASTELL DE GODMAR, CALLÚS

Àlvar Caixal Mata, Albert López Mullor

Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona

L'any 1997, arran d'una sol·licitud de l'Ajuntament de Callús, el nostre Servei va redactar un projecte bàsic d'actuació al castell de Godmar, que incloïa, en primer lloc, i com és habitual en el nostre mètode de treball, la recerca arqueològica del jaciment i l'estudi de les fonts documentals. Aquesta intervenció es va efectuar entre els anys 1998 i 2004, i, tot i que només ha afectat una part del conjunt, l'anàlisi dels resultats que ha proporcionat ens ha permès establir la successió cronològica de les diverses fases d'ocupació del castell, des del moment de la seva fundació, en el tombant dels segles IX al X, fins a l'instant final de l'assalt i destrucció de la fortalesa, el gener de 1464, en el decurs de la guerra que enfrontava el rei Joan II i la Generalitat de Catalunya.

Panoràmica aèria del conjunt de la fortalesa. Fons documental del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local (SPAL) de la Diputació de Barcelona. Autor: Paisajes españolas.

Descripció

Quan es va iniciar la intervenció, del castell només en restaven les ruïnes d'una torre circular, d'uns 7 m de diàmetre exterior i una alçària màxima conservada que en cap cas no arribava a 1,5m. A part d'aquestes restes, les més emblemàtiques, també eren visibles uns quants panys de paret que possiblement havien format part de les dependències annexes al recinte defensiu i que estaven repartits de manera desigual pel pujol, a diferents cotes i amb traçats irregulars. El més ben conservat d'aquests murs estava situat a la banda de llevant, uns quants metres per sota de la terrassa superior on s'alçaven les restes de la torre, amb una longitud d'uns 17 m i una alçària de gairebé 3,5m.

Pel que fa a la torre, cal assenyalar que estava formada per carreus sense escantonar, de mides desiguals, units amb morter de calç i sorra força compacta i posats en filades poc regulars. Cal esmentar un detall constructiu que ens va cridar immediatament l'atenció: la presència en el parament de la torre, per darrere dels carreus en els llocs on aquests havien desaparegut, d'unes quantes filades de pedres disposades amb la tècnica de l'opus spicatum.

Treballs d'arqueologia

La breu campanya arqueològica del mes de desembre del 1998 va consistir bàsicament en netejar el jaciment i alliberar-lo dels matolls i de la bardissa que emmascaraven els murs de la torre i el perímetre de la fortalesa. A continuació, es va obrir un sondeig a l'interior de la torre, amb la intenció de conèixer millor els límits d'aquest element i poder-ne establir una primera seqüència cronològica de les etapes d'ocupació. En el decurs d'aquells treballs es van posar al descobert els muntants de la porta de la torre.

Dos anys més tard, es va excavar fins a esgotar el sediment arqueològic de l'interior de la torre, i es va obrir una rasa a l'exterior, orientada de nord a sud i ampliada més tard cap a ponent, que va permetre relacionar la torre i el clos exterior del castell. També es va efectuar una neteja exhaustiva de l'entorn immediat, que va posar al descobert el recinte sencer del castell i els accessos a l'edifici principal. L'actuació de l'any 2002 es va centrar en completar l'excavació del pati del castell i en delimitar l'edifici de ponent, l'aula rectangular que ja havíem començat a descobrir dos anys abans. També es van fer una sèrie de petites cales de sanejament al costat de tramuntana del jaciment, amb la intenció de localitzar tot el perímetre defensiu del recinte sobirà de la fortalesa.

Finalment, el mes de juny de 2004, es va completar l'excavació de l'interior del recinte defensiu i es va obrir una trinxera transversal que travessava d'est a oest el vessant de ponent, des de la sala rectangular fins al peu del turó. L'objectiu principal era conèixer l'estratificació arqueològica d'aquest sector i, al mateix temps, mirar de relacionar les estructures situades al cim i els marges de pedra que envolten la base del turó. Aquests treballs van facilitar informació molt valuosa del camí d'accés al clos superior del castell i de l'ocupació de l'espai extramurs de la fortalesa.

Resultats de la recerca

Segle X

La història escrita del castell de Callús era, fins fa ben poc, una llarga llista de senyors i castlans que permetia constatar la feudalització del territori i la desaparició de les petites propietats familiars dels primers temps. En qualsevol cas, sembla evident que el castell, una fortalesa menor però important en la línia de frontera dels comtats catalans amb al-Andalus al llarg dels segles X i XI, es va bastir en consolidar-

se el terme feudal de Callús. El primer esment documental que hi fa referència data de l'any 940, quan apareix amb el nom de castell de Godmare. La recerca arqueològica ha permès identificar aquesta notícia amb les restes d'una torre exempta de planta circular, construïda al cim del pujol i que dominava abastament, des d'un lloc de privilegi, la vall del riu Cardener. No en coneixem l'alçada, tot i que podem suposar que se situaria, tenint en compte altres paral·lels, entre els 12 i els 15 metres d'altura. Tampoc hem pogut localitzar cap empremta de la primitiva porta d'accés, desapareguda a causa de les reformes estructurals efectuades uns dos-cents cinquanta anys més tard, però suposem que s'obriria, com en molts altres llocs i per motius de seguretat, uns quants metres per damunt del nivell de paviment exterior.

Sabem, això sí, que aquest primer element de guaita i de defensa, que vigilava la línia de frontera amb el califat de Còrdova —en aquell moment ben definida al llarg del riu Cardener—, tenia el suport d'un perímetre emmurallat anterior al que veiem actualment. N'hem trobat algunes restes molt malmeses en una trinxera que vam obrir l'any 2000 al pati del castell. Aquesta muralla, aixecada en part fent servir l'opus spicatum, la mateixa tècnica constructiva que hem identificat a la torre primitiva, va ser arrasada i colgada en el moment de delimitar-se, dos segles més tard, un nou i més ampli perímetre de defensa.

Panoràmica del conjunt abans de començar la intervenció. Fons documental del SPAL de la Diputació de Barcelona. Autor: Raquel Lacuesta. 1997.

Resultats de la recerca

Segle XII i primer quart del segle XIII

Cap als primers anys del segle XII, es construeix a ponent del cim del turó una sala de planta rectangular, les ruïnes de la qual han aparegut a l'excavació, i a la qual s'accedia per una porta oberta a llevant. El paviment interior era un sòl d'argila piconada, barrejada amb algunes lloses planes retallades del cingle i una mica de morter de calç. A migdia d'aquesta estança vam recuperar les restes molt escadusseres d'una llar de foc. Per les dimensions dels murs perimètrics, hem suposat

que aquest edifici tenia dos pisos d'alçada. La planta inferior hauria hostatjat espais associats als usos de la petita guarnició que defensava el castell, mentre que la planta alta acollia, segurament, una part de la residència familiar. La següent etapa arqueològica, que correspon a un seguit de transformacions que van alterar considerablement la fesomia del conjunt, cal situar-la, segons les característiques de la ceràmica grisa apareguda en els estrats fundacionals de les noves estructures construïdes, en els primers decennis del segle XIII. En el decurs de la recerca arqueològica, vam localitzar trams d'un nou perímetre emmurallat, que ampliava les defenses anteriors i que delimitava tot el cim del pujol, vam constatar el doble folrat interior i exterior dels murs de la torre circular, i vam posar al descobert diversos elements estructurals relacionats amb el portal d'entrada al clos del castell. Aquest portal estava situada a migdia i era format per un marxapeu i un petit replà d'accés. En la llosa monolítica que feia de llindar restava l'empremta circular per encaixar-hi la barra d'una porta de doble full. Els treballs també van permetre identificar l'existència extramurs d'una rampa i d'uns replans que constituïen l'accés al portal sobirà del castell. Estava orientada d'est a oest i baixava en ziga-zaga adossada al costat de migdia del recinte defensiu, fins assolir el peu de la terrassa on s'alçava el portal exterior de la fortalesa.

Aleshores, com ja hem apuntat, també es va transformar considerablement l'aparença de la torre. En primer lloc, se'n van folrar els murs originals amb un doble parament de carreus de pedra, i es va aprofitar aquesta intervenció per adaptar-ne el tram inferior com a cisterna. Les traces d'aquesta modificació eren visibles en els arrebossats interiors de les primeres filades de la torre. Igualment, es va canviar la ubicació i la morfologia de la porta d'entrada, situada ara en una cota més baixa, i delimitada per dos brancals i una peça monolítica de pedra a mena de marxapeu. També va variar el nivell d'ús del sòl interior de la torre, d'acord amb el nou llindar.

Pel que fa al pati, es va construir un nou edifici d'habitatge que incloïa un entramat interior d'escalas i replans per accedir a la torre rodona. Aquest petit edifici estava precedit per un graó retallat al cingle i, en la façana que donava al pati del castell, s'obrien una o dues finestres geminades formades per dos arcs de mig punt recolzats en dues impostes i en un mainell. Les restes es van localitzar en els estrats d'enderroc dipositats en l'indret on s'havia alçat aquest cos. L'estudi artístic dels capitells ha permès identificar estilísticament les peces de Callús amb d'altres elements militars i religiosos del tombant del segle XII al XIII.

Segle XIV

Daten de llavors unes petites transformacions en l'estança situada a llevant de la torre —una dependència de servei destinada a usos domèstics o a feines de transformació de les matèries primeres procedents de l'explotació dels camps propers—, i també als dipòsits bastits al clos del castell i al costat de tramuntana. Aquestes estructures, que a cop d'ull semblen cubetes i han arribat fins a nosaltres en força mal estat de conservació, estaven destinades a recollir i .

Detall dels accessos a la torre. Fons documental del SPAL de la Diputació de Barcelona. Autor: Àlvar Caixal Mata. 2004.

Panoràmica general de la sala gran de ponent i el pati. Fons documental del SPAL de la Diputació de Barcelona. Autor: Àlvar Caixal Mata. 2005.

emmagatzemar líquids. També data d'aquesta època la construcció d'una paret a mena de contrafort del replà d'accés a la porta d'entrada a la torre i algunes variacions estructurals a l'interior de la sala d'habitatge

Primera meitat del segle XV

En aquell moment, es van efectuar una sèrie de reformes i afegitons que van transformar l'aparença del monument, sobretot pel que fa a la distribució dels espais interns i al reforç de les muralles. Quant a l'articulació interna del recinte, es van fer petites modificacions al costat de ponent i tramuntana del castell. Per exemple, el recambró situat a tramuntana de la torre, es va convertir en una mena de cul-de-sac on s'amuntegava, en un clot obert a propòsit, tot el material ceràmic que s'anava rebutjant. A ponent de la torre, es va generar una altra habitació. En aquest cas, per la presència d'un sòcol alt adossat a la paret, on hi podia haver

hagut una menjadora, i per les restes d'un enllosat de pedra, suposem que es tractava de les cavallerisses del castell.

El reforç de les muralles cal relacionar-lo amb les noves formes de fer la guerra, absolutament renovades amb l'aparició de les armes de foc, sobretot de les peces d'artilleria, l'ús de les quals es va estendre per tot Europa al llarg de la segona meitat del segle XIV. D'aquesta manera, es van afegir baluards a tramuntana, es van folrar alguns panys de paret al costat de ponent i es van construir nous talussos defensius adossats al perímetre emmurallat.

Vista de la rampa d'accés a la porta del castell. Fons documental del SPAL de la Diputació de Barcelona. Autor: Montserrat Baldomà Soto. 2004.

1464

S'ha constatat, a través de la recerca arqueològica i de l'estudi de la documentació escrita, que el castell va ser objecte de setge en el decurs de la guerra civil que va enfrontar el rei Joan II amb la Generalitat de Catalunya, durant el període 1462-1472. Per un document conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa se sap que, el 28 de gener de 1464, la gent de Manresa assetjava, amb el suport de peces d'artilleria —una bombardarda i una sarbatana amb tota la pólvora i projectils de pedra que fossin necessaris—, el castell de Callús. Es tracta d'un acord del consell de la ciutat de Manresa, pel qual es donava permís i suport econòmic a tots aquells ciutadans que voluntàriament volguessin afegir-se a les tropes de Santpedor que assetjaven des de feia dies el castell de Callús, baluard del bàndol joanista. Galceran de Sallent, senyor del castell de Callús, havia fet inicialment costat als partidaris de la Generalitat, però a finals de 1463, tot aprofitant que l'activitat bèl·lica s'acostava al pla del Bages, es va canviar de bàndol. La guarnició, possiblement formada per caps de casa o fadrísters dels masos de Callús, era sota el comandament de Baltasar de Sallent, germà de Galceran.

La bombardarda és la peça d'artilleria de tir tens més antiga que es coneix. Sembla que la van utilitzar per primer cop els musulmans que estaven assetjats pel rei Alfons XI a Algesires, cap el 1344, i que, tenint en compte el canvi qualitatiu que

representava disposar-ne, els exèrcits cristians de seguida la van adaptar. Era de ferro forjat i les més grans podien arribar a pesar fins a sis tones. Els projectils eren bales de pedra (de 5 a 150 kg de pes) o de ferro (que podien pesar fins a 250 kg). L'abast inicial era d'uns 1300 metres, però cap a mitjan segle XV abastava ja els 2000 metres. Si més no, el tret més eficaç era d'uns 150 a 200 m, segurament la distància que van mantenir els assetjadors en el decurs de l'atac al castell de Callús. Com que les operacions de carregar, apuntar i disparar eren força lentes, la bombardarda no passava normalment de vuit canonades al dia.

El resultat de l'assalt va ser la destrucció gairebé sencera de la fortalesa. Val a dir que a l'Arxiu de Manresa no s'ha trobat cap altre document que faci referència al setge o al castell durant la resta de la Guerra Civil. Cal suposar, doncs, que les tropes de Baltasar de Sallent es deuen rendir i que el castell, molt malmès o gairebé arrasat per l'acció de l'artilleria, va quedar en poder de les tropes fidels a la Generalitat. A part del suport documental, les evidències proporcionades per la recerca arqueològica van ser molt il·lustratives, amb l'existència de diversos estrats formats a partir de l'incendi i del posterior enderroc de l'estructura. Aquestes capes incloïen abundants restes de ferros, bronzes, estucs i guixos ennegrits per l'acció del foc, teules esmicolades o fustes carbonitzades procedents dels forjats dels sostres caiguts, i un conjunt força abundant de ceràmiques datades a la segona meitat del segle XV.

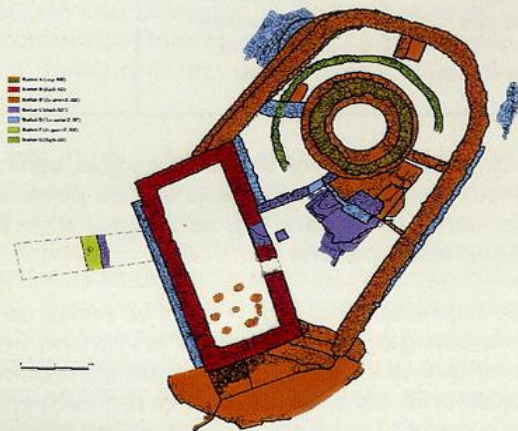
En els estrats d'abandonament de la fortalesa situats al pati del castell, van aparèixer colgats dos fragments de fust de columna, una base rectangular de gran simplicitat, amb motlures convexes i perfil semicircular, i dos capitells troncocònics d'estructura simple, un dels quals sense cap ornamentació, i l'altre amb una decoració en relleu molt esquemàtica, constituïda per quatre pinyes o fruits similars, disposats simètricament als angles superiors. Aquestes peces, que havien format part d'alguna de les finestres geminades que ornaven la façana de l'edifici d'habitatge adossat a la torre, es poden associar estilísticament a l'escultura romànica o d'inicis del gòtic.

Pel que fa al material arqueològic recuperat, destaca sobretot la ceràmica valenciana decorada en blau cobalt sobre fons blanc estannífer, que va envair els mercats catalans durant els decennis finals del segle XIV i al llarg de tota la primera meitat del XV. Tradicionalment, aquestes produccions s'han atribuït als tallers de Paterna i Manises, i estaven decorades amb sanefes de filets concèntrics i motius de palmetes de cinc puntes i fulles ratllades, que poden sorgir d'un centre en forma d'aspa o radialment des d'una roda central. Les formes ceràmiques són plats, safates o servidores i escudelles.

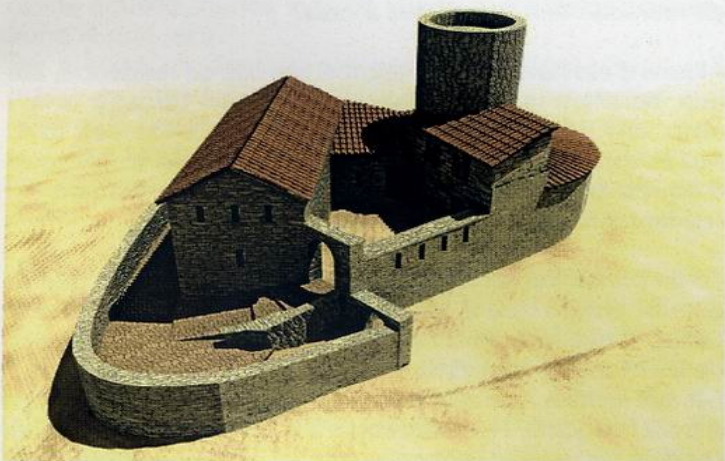
La majoria dels fragments de l'anomenada ceràmica blava de Barcelona localitzats en aquests estrats de destrucció i abandonament, també són formes associades a la vaixel·la de taula. El repertori el componien peces planes, servidores, plats i plats talladors, així com bols de mides diverses, escudelles i escudellons, i també diverses peces tancades, pitxers, poals, pots i setrills per servir líquids o bé per emmagatzemar-los. La localització dels centres productors d'aquest tipus ceràmic

és encara incerta, però sens dubte Barcelona en devia ésser un de ben important, sinó el principal. És per aquest motiu que tota la producció s'anomena usualment de Barcelona, sense que per ara es descartin altres possibles orígens. Els elements decoratius que presenten tenen clares influències dels models valencians contemporanis, als quals sovint imitaven: rosetes tancades, estrelles de raigs gruixuts, angles oposats, palmetes, motius heràldics, sanefes amb filets concèntrics...

Entra la ceràmica de cuina trobada cal destacar un conjunt de peces sense cap element decoratiu particular, amb un repertori formal molt semblant al que ja es produïa des de l'alta edat mitjana: olles, gibrells i gerres o tenalles, grans recipients de forma tancada destinats a contenir altres líquids. Quant a la ceràmica catalana de vidriat plumbífer, que a Barcelona ja se'n produïa almenys des del 1404, hem trobat fragments d'olles, de tapadores, de pitxers, de morters i també de poals. També hi trobem àmfores, i dins d'aquest tipus, tota una varietat de contenidors destinats a l'emmagatzematge de les substàncies més diverses, sòlides, com el blat o la farina, o líquides, com ara l'oli.

Planta arqueològica amb indicació cromàtica de les diverses fases d'evolució del castell.

Restitució hipotètica del castell de Godmar cap al primer quart del segle XIII. Autor de la reconstrucció: Roger Cortès.

Primer quart del segle XIX i segle XX

D'ençà del setge i la destrucció, el castell de Godmar va restar abandonat i va ser objecte d'un progressiu espoli de pedra fins a restar gairebé colgat del tot. Tan sols va senyorejar fins als nostres dies, encara que en un estat de conservació força precària, una part de la torre rodona. Les poques vegades que s'esmenta el castell de Callús en els textos moderns i contemporanis és simplement com a punt de referència topogràfica, en els documents notariais o bé, en els casos de traspàs de terme, com a sinònim de les jurisdiccions i els drets que van aparellats a la propietat. En cap cas queda constància que el castell fos habitable i, fins i tot, en els inventaris de béns dels senyors de Callús dels segles XVIII i XIX consta que l'edifici era absolutament ensorrat.

Al segle XIX, el capdamunt i els vessants de ponent del turó van restar ocupats per un paisatge de marges de pedra seca i terrasses carregades de vinyes. Tota aquesta superfície de conreu va quedar gairebé abandonada amb l'expansió de la plaga de la fil·loxera, el cessament del conreu de la vinya i el canvi de costums agrícoles succeït en el decurs de la segona meitat del segle XIX i els primers anys del segle XX.

Bibliografia

Caixal, À.; Pancorbo, A. "L'excavació del castellet de Godmar (Callús, Bages)". Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002. Barcelona, 2003, vol. II, p. 634-642.

Caixal, À.; Pancorbo, A. "El castell de Godmar (Callús, Bages). Evidències arqueològiques i estudi dels materials". Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001. Comarques de Barcelona (1996-2001). La Garriga, 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2001. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2004, Vol. III, p. 1015-1025.

Caixal, À.; Pancorbo, A.; López Mullor, A. "Excavacions recents a castells del centre del límit meridional de la Marca Hispànica". Actes del Congrés Els Castells Medievals a la Mediterrània Nord-occidental. Arbúcies, 5-7 de març de 2003. Museu de la Gabella. Arbúcies, 2004, p. 141-178.

Caixal, À.; López Mullor, A.; Pancorbo, A.; Fierro, J. "Les fouilles des châteaux forts de Castellnou de Bages, Callus et Boixadors sur la frontière méridionale de la Marche Hispanique". Actes du XIVème Congrès de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (U.I.S.P.P.). Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001. BAR International Series 1355, Oxford, 2005, p. 63-69.

Hoyas, N. "Evolució historicogeogràfica del terme del castell de Callús". Quaderns Científics i Tècnics, 12, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 211-226.

López Mullor, A.; Caixal, À.; Pancorbo, A. "Estudi arqueològic de tres castells de la Marca Hispànica". Lambard. Estudis d'Art Medieval, vol. XVII (2004-2005), Barcelona, p. 85-124.

Pancorbo, A.; López Mullor, A.; Caixal, À. "La céramique mise au jour à la couche d'abandon du châteaux fort de Callus (Barcelone)". Actes du XIVème Congrès de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (U.I.S.P.P.). Université de Liège, Belgique, 2-8 septembre 2001. BAR International Series 1355, Oxford, 2005, p. 71-79.

Sala, I.; Serra, M.; Fons, R. Callús. Història en imatges (1850-1975). Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1996.

Torres, M.; Galera, A. Estudi historicodocumental del castell de Callús. Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, Fons Documental. Barcelona, novembre de 2000 [inèdit].